

Rosa Rosenstein

Maiden name

Braw

Place of birth

Βερολίνο, Γερμανία

Year of birth

1907

Place of death

Βιέννη, Αυστρία

Year of death

2005

Παιδική ηλικία

Η Rosa Rosenstein με τα αδέρφια της Betty, Erna, Cilly και Anschel 1919

Οι παππούδες μου και οι γονείς μου γεννήθηκαν στη Γαλικία. Η οικογένειά μου από την πλευρά του πατέρα μου ονομαζόταν Braw. Η γιαγιά μου, Rivka Finder, το γένος Braw, πέθανε πριν γεννηθώ. Πήρα το όνομά της, Rosa στα γερμανικά και Rivka στα γίντις. Ο πατέρας μου ήταν ράφτης και εργαζόταν από το σπίτι. Στα μεταγενέστερα χρόνια είχαμε ένα κατάστημα χονδρικής και λιανικής πώλησης ανδρικών ενδυμάτων. Ο πατέρας μου δεν

επιστρατεύτηκε στο στρατό κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Πέρασε τις ιατρικές εξετάσεις του τέσσερις φορές κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά κάθε φορά έπαιρνε αναβολή επειδή είχε φρικτούς κίρσους. Και γι' αυτό ήταν τυχερός. Ήταν στο σπίτι και μπορούσε να μας φροντίσει. Πήγαινε στους αγρότες και μας έφερνε φαγητό για να μην πεινάσουμε. Και η μητέρα μου ήταν καλή σε όλα. Δεν πεινάσαμε ποτέ.

Οι γονείς μου ήταν ξένοι στη Γερμανία. Είχα τρεις εθνικότητες, αλλά ποτέ δεν ήμουν Γερμανίδα. Την εποχή που γεννήθηκα στο Βερολίνο, ήμουν Αυστριακή. Γεννήθηκα το 1907, αλλά η Πολωνία ιδρύθηκε μόλις το 1922.^[1] Έτσι τότε ήμουν Πολωνή, ως εξαρτώμενη από τους γονείς μου, καθώς ήμουν ακόμη ανήλικη. Στη συνέχεια παντρεύτηκα έναν Ούγγρο,

οπότε έγινα Ουγγαρέζα, και μετά τον πόλεμο παντρεύτηκα έναν Αυστριακό, οπότε έγινα ξανά Αυστριακή.

Η μητέρα μου ήταν αρραβωνιασμένη με τον πατέρα μου για πολύ καιρό. Ήταν ένας γάμος με προξενιό. Η αδελφή μου η Betty ήρθε μετά από μένα το 1909. Η Erna, που γεννήθηκε το 1911, ήταν η τρίτη και η Cilly, που γεννήθηκε το 1913, ήταν το μικρότερο κορίτσι. Ο αδελφός μου Arthur, Anschel στα γίντις, ήταν ο νεότερος. Και τα πέντε αδέρφια ήμασταν πολύ δεμένα μεταξύ μας. Βέβαια, όλοι είχαμε διαφορετικές απόψεις, αλλά ποτέ δεν τσακωθήκαμε μεταξύ μας. Και αυτό συμβαίνει μόνο σε λίγες οικογένειες.

Στο Βερολίνο, ζούσαμε σε ένα μεγάλο διαμέρισμα τεσσάρων δωματίων στην Tempeliner Strasse στο Βερολίνο.

[2] Η τουαλέτα ήταν μέσα στο διαμέρισμα και είχαμε επίσης ένα μπάνιο. Ήταν ένα πολύ πρωτόγονο μπάνιο, αλλά είχε μπανιέρα και μια μεγάλη σόμπα, η οποία θερμαινόταν με ξύλα, ώστε να έχουμε ζεστό νερό για το μπάνιο μας. Εμείς οι τέσσερις αδελφές μοιραζόμασταν ένα δωμάτιο. Στο σπίτι μας όλα ήταν κόσερ. Το μπλε, για παράδειγμα, ήταν για τα γαλακτοκομικά προϊόντα, για τα οποία είχαμε μπλε καρό πετσέτες τσαγιού. Και τα κόκκινα καρό ήταν για τα προϊόντα κρέατος. Είχαμε επίσης ξεχωριστά πιάτα για το κρέας και τα γαλακτοκομικά προϊόντα πλένονταν κι αυτά ξεχωριστά. Αυτό ήταν κάτι πολύ όμορφο στο σπίτι μας. Οι γονείς μου πήγαιναν σε εβραϊκά σπίτια προσευχής, τα οποία βρισκόνταν σε κάποια μεγάλη αυλή.

Η Rosa Rosenstein με τα αδέρφια της Betty, Erna, Cilly και Anschel στο Bad Buckow 1927

Δεν με ενδιέφεραν καθόλου τα ρούχα. Στο Rosh Hashanah [3], πάντα παίρναμε χειμωνιάτικα πράγματα. Αυτά ήταν μπεζ παλτά, έτοιμα. Φυσικά, έσκισα αμέσως το πλάι. Στη συνέχεια το έραβαν και το επιδιόρθωναν, αλλά παρόλα αυτά φαινόταν άθλιο μετά από λίγο. Τότε πήραμε πάλι καινούργια παλτό, αλλά εκείνη την εποχή φορούσα ήδη το παλιό της αδελφής μου, καθώς το δικό μου δεν ήταν πια σε καλή κατάσταση. Η μητέρα μου με μάλωσε. Μου είπε: «Ρόζα, δεν μπορούσες να σταθείς μπροστά στον καθρέφτη για τουλάχιστον πέντε λεπτά ακόμα;». Δεν έδινα σημασία στο πώς ήταν τα μαλλιά μου ή στο τι φορούσα. Το κυριότερο ήταν η φούστα να είναι αρκετά φαρδιά και τα παπούτσια να μην με πιέζουν, ώστε να μπορώ να τρέχω άνετα.

Ο πατέρας μου ετοιμάζε το πρωινό μας, το οποίο παίρναμε μαζί μας στο σχολείο. Είχαμε τα πάντα, ξέρετε. Το Βερολίνο έχει υπέροχες λίμνες. Την Τετάρτη βγαίναμε πάντα για

κωπηλασία και κάναμε επίσης κανό. Είχαμε νόστιμο φαγητό, αγοράζαμε τα καλύτερα. Δεν μας έλειπε τίποτα. Ο πατέρας μου έκανε τα πάντα για τις κόρες του. Η μητέρα μου ήταν βιβλιοφάγος, όπως κι εγώ. Πήγε στο σχολείο μόνο για ένα χρόνο στη Γαλικία, ενώ τα επτά αδέρφια της σπούδαζαν όλα. Ο παππούς πάντα έλεγε ότι ήταν αρκετό για ένα κορίτσι να μπορεί να γράφει το όνομά του και να ξέρει να ψήνει ψωμί και να φτιάχνει βούτυρο. Αλλά η μητέρα μου έμαθε μόνη της να διαβάζει και να γράφει. Είχαμε μια πραγματική βιβλιοθήκη στο σπίτι. Όταν μεταναστεύσαμε μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, η καρδιά μου μάτωσε, γιατί έπρεπε να αφήσουμε όλα τα βιβλία μας πίσω.

Η Rosa Rosenstein σε γιορτή του Πουρίμ

Εκπαίδευση και εργασία

Πήγα σε εβραϊκό σχολείο θηλέων. Δεν είχα καμία επαφή με χριστιανούς. Ούτε οι γονείς μου είχαν ιδιωτικά, μόνο σε επαγγελματικό επίπεδο. Ωστόσο, είχα μια χριστιανή φίλη όταν ήμουν μικρή, έμενε στο ίδιο κτίριο και πήγαινα μαζί της όταν πήγαινε για εξομολόγηση.

Στη συνέχεια έπρεπε να εγκαταλείψω το σχολείο. Μου είπαν τι να κάνω: είχε αποφασιστεί πόσο καιρό θα μπορούσα να πηγαίνω στο σχολείο και μετά έπρεπε να αλλάξω και να παρακολουθήσω σχολή διοίκησης επιχειρήσεων, επειδή ο πατέρας μου με χρειαζόταν στο κατάστημα. Σε αυτή την σχολή έπρεπε κανείς να μάθει τα πάντα μέσα σε μισό χρόνο: δακτυλογράφηση, στενογραφία, λογιστική και όλα αυτά με μεγάλη ταχύτητα. Είχα συμμαθητές που ήταν 20 ετών, ενώ εγώ ήμουν μόλις 15, αλλά ήμουν πολύ καλύτερη από τους άλλους.

Στην επιχείρηση του πατέρα μου φτιάχναμε και πουλούσαμε μόνοι μας ανδρικά έτοιμα ρούχα. Για ένα διάστημα, είχαμε τα δικά μας καταστήματα λιανικής πώλησης: το ένα ήταν στην Hermannstrasse στο Neukölln και το άλλο στην Klosterstrasse.^[4] Τότε πολλοί άνθρωποι αγόραζαν με το σταγονόμετρο, πληρώνοντας σε δόσεις, καθώς ήταν φτωχοί. Δούλευα πάντα πολλές ώρες. Αν δουλεύεις στο κατάστημα του πατέρα σου δεν μπορείς να τελειώσεις τη δουλειά σου στις 5 το απόγευμα. Στο εργαστήριο έπρεπε να ράβω κουμπιά, να βοηθάω στην προετοιμασία των πραγμάτων για την αποστολή και να συνοδεύω την οικιακή βοηθό στο σιδηροδρομικό σταθμό όταν στέλνονταν δέματα με το τρένο. Δεν ήμουν καν εγγεγραμμένη στο σύστημα ασφάλισης υγείας. Αν ήμουν, σήμερα θα έπαιρνα άλλη μια σύνταξη από τη Γερμανία. Η αδελφή μου η Betty, από την άλλη πλευρά, εργαζόταν στην εισαγγελία και πήρε μια μεγάλη σύνταξη από τη Γερμανία.

Γάμος

Ζούσα στο σπίτι μου μέχρι την ημέρα του γάμου μου. Ο πρώτος μου σύζυγος ήταν, επίσης, ράφτης, αλλά πάνω απ' όλα ήταν Ούγγρος. Ω, ήταν σίγουρα ένας όμορφος νεαρός άνδρας! Δούλευα στο κατάστημα του πατέρα μου, σε ένα κτίριο εργοστασίου με μεγάλα παράθυρα. Το γραφείο μου βρισκόταν στο παράθυρο. Στην απέναντι πλευρά υπήρχε ένα εργοστάσιο έτοιμων ανδρικών ενδυμάτων και εκεί ήταν αυτός ο όμορφος άντρας που καθόταν στη ραπτομηχανή. Χαμογελούσαμε συνέχεια ο ένας στον άλλον. Δεν ήξερα ποιος ήταν, δεν ήξερε ποια ήμουν. Μια μέρα ήρθε ένας αγγελιοφόρος-τότε οι έμποροι πήγαιναν από μαγαζί σε μαγαζί-με ένα μεγάλο κουτί γεμάτο καραμέλες και είπε: «Αυτό είναι από τον νεαρό απέναντι». Έτσι ξεκίνησαν όλα. Δέχτηκα το δώρο, φυσικά, και είπα ευχαριστώ. Δεν ήμουν ακόμα 18 ετών, αλλά ήμουν χαρούμενη, και γιατί όχι;

Μια μέρα πήγα σπίτι νωρίτερα. Είχα πάει στο κατάστημα και περπάτησα μέσω της Hackescher Markt σε ένα μεγάλο βιβλιοπωλείο στην Rosenthalerstrasse. Στέκομαι λοιπόν εκεί, κοιτάζω τα βιβλία και ξαφνικά ακούω μια φωνή πίσω μου, που λέει σιγά σιγά: «Δεν είναι όμορφο;» Γύρισα και εκεί στεκόταν. Με ρώτησε αν μπορούσε να με συνοδεύσει μέχρι το σπίτι, αφού πήγαινε προς την ίδια κατεύθυνση. Και του είπα: «Αν μπορείς, σε παρακαλώ». Μετά από αυτό με συνόδευε μερικές φορές στο δρόμο μου, και μετά άρχισε να με προσκαλεί. Αυτό γινόταν πάντα το βράδυ του Σαββάτου. Κανείς δεν είχε χρόνο κατά τη διάρκεια της εβδομάδας φυσικά. Το σημείο συνάντησής μας ήταν ο σταθμός του μετρό στη γωνία Schönhauser Allee και Schwedterstrasse. Ντύθηκα, ετοιμάστηκα και πήγα και στο κομμωτήριο. Οι γονείς μου ήξεραν ότι είχα ραντεβού και η μητέρα μου μου είπε: «Έλα,

βιάσου τώρα, θα αργήσεις πάρα πολύ». Κι εγώ της απάντησα: «Αν ενδιαφέρεται πραγματικά, θα περιμένει». Έτσι κατέβηκα στο σταθμό του μετρό και δεν υπήρχε κανείς εκεί. Τότε, μετά από πέντε λεπτά περίπου, τον είδα να έρχεται τρέχοντας, εντελώς λαχανιασμένος. Τι συνέβη; Λοιπόν, ζήτησα συγγνώμη που άργησα. Εκείνος, όμως, νόμιζε ότι περίμενα στον άλλο σταθμό, οπότε έπρεπε να τρέξει στον επόμενο σταθμό και να επιστρέψει. Πήγαμε σε ένα εστιατόριο που λεγόταν «Schottenhaml», ένα πολύ κομψό εστιατόριο, αλλά εγώ ήμουν κόσερ. Παρήγγειλε μια πιατέλα με κρέας, ενώ εγώ πήρα καφέ και κέικ, καθώς δεν έτρωγα μη-κόσερ φαγητό. Δεν ήξερα κανένα κόσερ εστιατόριο, καθώς οι γονείς μου δεν πήγαιναν ποτέ σε εστιατόρια.

Ο γάμος της Rosa και του Michi Rosenstein 1929

Λοιπόν, μετά παντρευτήκαμε. Επέμεινα στον ναό στην Oranienburger Strasse, επειδή ήταν ο πιο όμορφος ναός στο Βερολίνο και, μάλιστα, όπως λέγεται, ο πιο όμορφος σε όλη την Ευρώπη. Μετά την τελετή πήγαμε για φαγητό σε ένα εστιατόριο στο Kupfergraben. Το σχέδιο ήταν να χορέψουμε μετά το γεύμα-άλλωστε υπήρχαν πολλοί νέοι εκεί. Αλλά η μουσική ήταν απαίσια. Ο αδελφός της φίλης μου ήταν θαυμάσιος πιανίστας και μπορούσε να παίξει τα πάντα απ' έξω ακόμα και χωρίς παρτιτούρα. Έτσι κάθισε στο πιάνο και άρχισε να παίζει, και τότε μπορέσαμε να χορέψουμε κανονικά.

Όταν γεννήθηκε η κόρη μας Bessy το 1929, ο σύζυγός μου και εγώ ήμασταν ακόμη πολύ νέοι, αλλά ευτυχώς είχα τους γονείς μου να μας βοηθήσουν. Το 1933 ήρθε στον κόσμο η δεύτερη κόρη μου, η Lilly. Και δεν το ήθελα αυτό, ήθελα να κάνω μόνο ένα παιδί. Τότε ήταν δημοφιλές να κάνεις μόνο ένα παιδί. Η αδελφή του συζύγου μου ήθελε να με βοηθήσει. Μου είπε να πίνω τσάι, να κάθομαι σε ζεστό νερό και να πηδάω από το τραπέζι, αλλά τίποτα δεν βοήθησε. Τελικά είπα στη μητέρα μου ότι ήμουν έγκυος και δεν μάσησε τα λόγια της: «Τι είναι αυτό; Μην το κάνεις! Τι είναι άλλο ένα παιδί; Γιατί δεν θέλεις να το κάνεις; Η διαφορά ηλικίας είναι ακριβώς η σωστή!» Αλλά το χειρότερο ήταν ότι το είπε στην κόρη μου μόλις μεγάλωσε. Και από τότε η κόρη μου πάντα μου έλεγε: «Δεν ήθελες να με κάνεις».

Διώξεις και φυγή

Τα αδέρφια μου –η Erna, η Betty και ο Anshchi– πήγαν στην Παλαιστίνη στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Ο πατέρας μου συνελήφθη το 1938, αμέσως μετά τη «Νύχτα των Κρυστάλλων»^[5], και εκτοπίστηκε στην Πολωνία^[6]. Του επέτρεψαν να πάρει μαζί του 10 μάρκα και έναν μικρό χαρτοφύλακα. Είχαμε ακόμη συγγενείς στην Πολωνία και εγώ πάντα λειτουργούσα ως διαμεσολαβητής. Δεδομένου ότι ήμουν παντρεμένη με έναν Ούγγρο, δεν φοβόμουν ακόμα. Οργάνωσα μόνη μου μια βίζα για την Πολωνία. Ήθελα να δω τον πατέρα μου και να του φέρω χρήματα. Όταν επέστρεψα από το γραφείο διαβατηρίων, η μητέρα μου ερχόταν να με συναντήσει και μου είπε: «Δεν χρειάζεται να ταξιδέψεις στην Πολωνία, ο μπαμπάς έλαβε άδεια να επιστρέψει και να με πάρει και θα μετακομίσουμε μαζί στην Παλαιστίνη». Όταν ο πατέρας μου επέστρεψε από την Πολωνία, αρχίσαμε να μαζεύουμε τα πάντα. Η μικρότερη κόρη μου έπρεπε να ξεκινήσει το σχολείο εκείνη την εποχή, καθώς ήταν έξι ετών. Ο πατέρας μου έφυγε με βαριά καρδιά γιατί εγώ έμεινα πίσω με την οικογένειά μου. Του ήταν δύσκολο να μας αποχωριστεί. «Είναι κρίμα. Θα αφήσω το παιδί μου πίσω». Και πρόσθεσε: «Δεν θα ησυχάσω μέχρι να καταφέρω να σε πάω εκεί». Η αδελφή μου Cilly πήγε στην Παλαιστίνη με τους γονείς μου το 1939. Δεν ξαναείδα ποτέ τον πατέρα μου. Έμαθε μεν για τη γέννηση του γιου μου, ο οποίος γεννήθηκε το 1945, αλλά πέθανε δύο χρόνια αργότερα, το 1947.

Τρεις εβδομάδες μετά το ξέσπασμα του πολέμου έπρεπε να σβήσουμε τα φώτα στο διαμέρισμά μας για να προφυλαχτούμε από τους βομβαρδισμούς και εισήχθησαν και τα δελτία τροφίμων. Φυσικά, οι Εβραίοι έπαιρναν λιγότερα. Εκτός από αυτό, μπορούσαμε να πηγαίνουμε για ψώνια μόνο σε συγκεκριμένες ώρες και όχι κατά τη διάρκεια ολόκληρης της ημέρας. Ο σύζυγός μου έλεγε: «Τίποτα δεν μπορεί να μας συμβεί στην Ουγγαρία». Έτσι, τότε μαζέψαμε τις βαλίτσες μας και πήγαμε στη Βουδαπέστη, γιατί ο σύζυγός μου ισχυριζόταν ότι στη Βουδαπέστη δεν θα συνέβαινε ποτέ τίποτα. Ωστόσο, για να είμαι σίγουρη, είχα οργανώσει άδειες εισόδου στην Παλαιστίνη για τα παιδιά μου.

Οι Εβραίοι στην Ουγγαρία εξακολουθούσαν να ζουν μια καλή ζωή. Εκείνη την εποχή ζούσαν πολλοί Εβραίοι στη Βουδαπέστη, νομίζω περίπου 200.000. «Μείνετε στην Ουγγαρία», έγραφαν οι γονείς μου. Τότε μπορούσες να μπεις στην Παλαιστίνη μόνο αν είχες ένα πιστοποιητικό που ανέφερε ότι το επάγγελμά σου ήταν απαραίτητο στη χώρα. Και αυτό το πιστοποιητικό περιλάμβανε ένα κεφάλαιο κάποιων χιλιάδων βρετανικών λιρών. Οι γονείς μου μάς έγραψαν ότι θα κατέθεταν το κεφάλαιο για εμάς στην Ολλανδία.

Προς μεγάλη μας ατυχία όμως, οι Γερμανοί εισέβαλαν στην Ολλανδία.η

Η Rosa Rosenstein με τις κόρες της 1935

Μια μέρα, με συνέλαβαν και με πήγαν με τα παιδιά μου σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Μας χώρισαν από το σύζυγό μου στο σημείο του στρατοπέδου των ανδρών. Είχα ακόμα τις άδειες εξόδου για τα παιδιά μου. Έγραφα πάντα επιστολές του Ερυθρού Σταυρού - μέσω της ξαδέλφης μου στην Αργεντινή, η οποία τις προωθούσε -και έτσι εξακολουθούσαμε να είμαστε σε επαφή με την οικογένειά μου στην Παλαιστίνη. Μετά τη σύλληψή μας, ο κουνιάδος μου έγραψε από την Παλαιστίνη: «Στείλτε τα παιδιά, παρακαλώ στείλτε τα παιδιά. Θα τα μεγαλώσουμε σαν να είναι δικά μας». Η εβραϊκή κοινότητα της Βουδαπέστης τα οργάνωσε όλα. Η Lilly δεν ήθελε να φύγει-ήταν οκτώ ετών και η Bessy ήταν έντεκα ετών όταν έφυγαν. Στο τέλος συμφώνησαν, αλλά η μικρότερη μου είπε, ότι η αδελφή της την είχε χτυπήσει μέχρι να πει το "ναι". Με αυτόν τον τρόπο, έσωσε τη ζωή της.

Μου επιτράπη να συνοδεύσω τα παιδιά στον σιδηροδρομικό σταθμό της Βουδαπέστης. Ο σύζυγός μου, ο οποίος βρισκόταν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης ανδρών, μπορούσε να τα πάει μόνο στη στάση του λεωφορείου. Εκεί τα αποχαιρέτησε. Και αυτή ήταν η τελευταία φορά που είδαν τον πατέρα τους. Η Lilly στεκόταν στο παράθυρο με δάκρυα να τρέχουν στο πρόσωπό της. Πήγαν στη Βουλγαρία με τρένο, μετά πέρασαν στην Τουρκία με πλοίο και από εκεί με λεωφορείο μέσω Συρίας στην Παλαιστίνη. Οι γονείς μου τις καλωσόρισαν στην Παλαιστίνη.

Στην ειδοποίηση θανάτου του συζύγου μου αναγραφόταν: καρδιακή ανακοπή. Αργότερα μου είπαν ότι πέθανε από μολυσματική ασθένεια (κηλιδώδη πυρετό). Τον έστειλαν στη Ρωσία, στο Κίεβο^[7], για εργασία. Έπρεπε να σκάψουν και να ψάξουν για ορυχεία. Μου επέτρεψαν να φύγω από το στρατόπεδο συγκέντρωσης και εξακολουθούσα να έχω το μικρό διαμέρισμα. Δούλευα για έναν δικηγόρο, αλλά έπρεπε να δηλώνομαι στην αστυνομία κάθε όγδοη μέρα. Ήμουν η χήρα ενός εργάτη και έλαβα πιστοποιητικό χηρείας.

Στη συνέχεια ήρθε το έτος 1944. Ο Adolf Eichmann^[8] έφτασε στη Βουδαπέστη για να «αποκαταστήσει την τάξη». Θυμάμαι εκείνη την ημέρα μέχρι σήμερα. Όταν κατέβηκα από το τραμ με συνέλαβαν. Με πήγαν σε ένα σπίτι, το οποίο ήταν γεμάτο με περίπου 400 άτομα, όλοι Εβραίοι. Μας κλείδωσαν εκεί και κανείς δεν ήξερε τι θα συνέβαινε. Στη συνέχεια, μας στοιβάξαν σε ένα όχημα μεταφοράς και μας πήγαιναν και μας πήγαιναν.

Δεν υπήρχαν παράθυρα, οπότε δεν ξέραμε πού πηγαίναμε. Ξαφνικά μας ξεφόρτωσαν και βρεθήκαμε σε μια τεράστια αυλή. Κοίταξα γύρω μου και είδα πολλούς αιχμαλώτους στην άλλη πλευρά.

Μας κάλεσαν ξαφνικά στο κτίριο, τις γυναίκες χωριστά. Ένας αξιωματικός καθόταν εκεί, γράφοντας τα ονόματά μας. Με κοίταξε, μετά κοίταξε την ειδοποίηση θανάτου, μετά με ξανακοίταξε και είπε στα γερμανικά: «Είσαι Ισραηλίτισσα;» Είπα: «Ναι». Μετά μας πήγαν σε ένα τεράστιο δωμάτιο και εκεί ήμασταν πάλι περίπου 400 γυναίκες. Μας έκλεισαν μέσα, και από εκείνη τη νύχτα η Βουδαπέστη είχε ήδη βομβαρδιστεί: την ημέρα από τους Αμερικανούς και τους Βρετανούς, τη νύχτα από τους Ρώσους. Οι γυναίκες προσεύχονταν να μας χτυπήσει η επόμενη βόμβα. Γιατί, ξέρετε, περιμέναμε το χειρότερο, το πολύ χειρότερο. Ήμασταν εκεί μέσα για τέσσερις ημέρες. Οι άντρες εκτοπίστηκαν, αυτό το ξέραμε. Αλλά δεν ήξεραν πού να πάνε τις 400 γυναίκες. Δεν είχαν τρένα. Αυτή ήταν η μεγάλη μας τύχη. Όταν μας άφησαν ελεύθερες, έπρεπε να τους δώσουμε τις διευθύνσεις μας και φοβόμουν να επιστρέψω στο δωμάτιό μου. Αλλά είχαμε μια Βιεννέζα φίλη στη Βουδαπέστη, μια χήρα. Όταν μου άνοιξε την πόρτα, δεν πίστευε στα μάτια της: «Ρόζι, είσαι ζωντανή!». Εκεί γνώρισα τον μελλοντικό μου σύζυγο, τον Alfred Rosenstein, τον οποίο είχα δει και στο στρατόπεδο. Ήταν από τη Βιέννη και τόσο γοητευτικός· οι γυναίκες ήταν τρελές γι' αυτόν.

Είχαμε έναν κοινό γνωστό, ο οποίος είχε αγοράσει ψεύτικα χαρτιά λίγους μήνες νωρίτερα. Εκείνος δωροδότησε τον επιστάτη μιας βίλας και εμείς –ήμασταν συνολικά εννέα– κρυβόμασταν τότε από τους μαζικούς εκτοπισμούς σε ένα δωμάτιο της βίλας. Στο τέλος, όταν όλα είχαν τελειώσει, όταν εμείς ήδη χορεύαμε στους δρόμους, εμφανίστηκαν ξαφνικά 60 Εβραίοι από τη διπλανή βίλα. Ο επιστάτης τους είχε κρύψει με αντάλλαγμα χρήματα και κοσμήματα, σε υπόγεια με κάρβουνο και άλλα τέτοια. Γι' αυτό είπα ότι στη Βουδαπέστη μπορούσες να πάρεις τα πάντα, αν είχες χρήματα.

Ήξερα ότι ήμουν έγκυος και είπα στον εαυτό μου: ή το παιδί θα χαθεί μαζί μου ή θα κάνω κάτι. Και ο Άλφρεντ είπε: «Δεν θα κάνεις τίποτα. Αν επιβιώσουμε, θα αποκτήσουμε ένα παιδί». Αλλά πήγα να δω τον γιατρό στο γκέτο ούτως ή άλλως.^[9] Μου είπε: «Δεν θα κάνω τίποτα! Θέλεις να πεθάνεις από σηψαιμία;» Βλέπετε, δεν είχε εργαλεία, τίποτα απολύτως. Ο

**Η Rosa και ο Alfred
Rosenstein με τον γιο τους
1946**

γιος μας, ο Georg, γεννήθηκε στη Βουδαπέστη στις 27 Ιουνίου 1945.

Μια μέρα, ήμασταν ξαπλωμένοι στο δωμάτιο φορώντας τα παλτά μας –δεν υπήρχαν παράθυρα πια– και ξαφνικά άκουσα μια φωνή να μιλάει σε ένα μεγάφωνο: «Σας μιλάει ο ρωσικός στρατός. Άνθρωποι της Βουδαπέστης, περιμένετε! Θα σας απελευθερώσουμε». Αυτό έλεγαν στα γερμανικά, στα ουγγρικά και στα ρωσικά. Και έτσι περιμέναμε. Μια ωραία μέρα, ήταν Κυριακή, στεκόμουν στο παράθυρο, επικρατούσε μια νεκρική σιωπή και είδα έναν Ρώσο με γούνινο καπέλο και πολυβόλο να έρχεται μέσα από τον κήπο προς το σπίτι. Είπα, «Είναι ένας Ρώσος εδώ». Η φίλη μου είπε: «Το πρώτο ρωσικό άλογο που θα δω - θα του φιλήσω τον πισινό».

Μεταπολεμικά

Μετά την απελευθέρωση, έμεινα αρχικά στην Ουγγαρία. Δεν ήθελα να πάω στην Αυστρία –ήθελα να μετακομίσω στο Ισραήλ με τα παιδιά και τους γονείς μου. Αλλά ο σύζυγός μου είπε ότι δεν είχε το κατάλληλο επάγγελμα για να πάει στο Ισραήλ. Ήταν επιχειρηματίας και εργαζόταν για τον αδελφό του, ο οποίος είχε μια μεγάλη εταιρεία πετρελαίου. Εργαζόταν ως πωλητής. Αυτό δεν ήταν κατάλληλο επάγγελμα για το Ισραήλ. Ήθελε να πάει στην Αυστρία για να υποβάλει αίτηση για καταβολή αποζημίωσης και να πάρει τα χρήματα, ώστε να μπορέσουμε να μεταναστεύσουμε στο Ισραήλ.

Πριν από τον πόλεμο, οι αδελφές του συζύγου μου είχαν ένα εστιατόριο που ονομαζόταν «Grill am Peter» στη Βιέννη, το οποίο «αριανοποιήθηκε».^[10] Τότε ο σύζυγός μου θέλησε να υποβάλει αίτηση για αποζημίωση προκειμένου να πάρει πίσω την περιουσία του. Το εστιατόριο ανήκε στην πραγματικότητα στη μεγαλύτερη αδελφή του, η οποία σκοτώθηκε στο Ολοκαύτωμα. Ο σύζυγός μου κατέθεσε αγωγή–τότε υπήρχαν δικαστήρια αποκατάστασης. Και υπήρχαν πάντα μόνο δύο δικαστές. Η Άρια που είχε αναλάβει το εστιατόριο είχε πεθάνει. Μετά ανέλαβε ο γιος της. Στην πρώτη ακροαματική διαδικασία προσφέρθηκαν στον σύζυγό μου 35.000 αυστριακά σελίνια ως αποζημίωση. Δικηγόρος μας ήταν ο Δρ Pick, ο οποίος αργότερα θα γινόταν πρόεδρος της εβραϊκής κοινότητας. Είχε πάει σχολείο με τον σύζυγό μου. Στη δεύτερη ακρόαση του πρόσφεραν 65.000 αυστριακά σελίνια. Τότε, ο δικηγόρος είπε στον σύζυγό μου: «Αν είναι ήδη πρόθυμοι να πληρώσουν 65.000, θα υπάρξουν και άλλα». Στην τρίτη ακρόαση ήταν παρόντες τρεις δικαστές. Βλέπετε, ο σύζυγός μου δεν ήθελε τα χρήματα –ήθελε το εστιατόριο για να μπορέσουμε να χτίσουμε μια ζωή για μας. Ο τρίτος δικαστής είπε ότι δεν ήταν δίκαιο να αφαιρέσουμε από τον νεαρό άνδρα τα προς το ζην, αφού δεν είχε καμία σχέση με τον αριανοποίηση. Αυτή

ήταν ήδη η στάση που επικρατούσε τότε. Ο νεαρός πήρε το εστιατόριο επειδή οι τρεις δικαστές συμφώνησαν. Ο σύζυγός μου δεν πήρε ούτε δεκάρα για το εστιατόριο.

Πήγα στο Ισραήλ για πρώτη φορά το 1949 με τον γιο μου. Η κόρη μου Bessy κατατάχθηκε στον ισραηλινό στρατό και αργότερα εργάστηκε στο δημοτικό συμβούλιο, φροντίζοντας ηλικιωμένους. Η Lilly ήρθε να ζήσει μαζί μου στη Βιέννη για ένα χρόνο. Είχε πάει σχολείο στο Ισραήλ, αλλά, φυσικά, μιλούσε γερμανικά. Η μητέρα μου δεν έμαθε ποτέ εβραϊκά. Δεν ξαναείδα ποτέ τον πατέρα μου, αυτό ήταν τρομερό. Ο γιος μου μετακόμισε στο Ισραήλ μετά τις τελικές του εξετάσεις. Αυτό έγινε λίγο μετά το θάνατο του συζύγου μου το 1961.

Η Rosa στο Ισραήλ με τα εγγόνια της 1979

Δεν μου άρεσαν οι Αυστριακοί. Πάντα τους θεωρούσα ναζιστές. Κάποτε, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, πέρασα δύο μήνες στο Ισραήλ. Όταν επέστρεψα στη Βιέννη και πήγα στον φούρναρη της περιοχής μου για να αγοράσω ψωμί, η γυναίκα του φούρναρη με ρώτησε: «Κυρία Rosenstein, πού ήσασταν τόσο καιρό;». Της είπα: «Ήμουν στο Ισραήλ». Και με κοίταξε και μου είπε: «Είστε Εβραία; Δεν φαίνεστε Εβραία!», της είπα, «Γιατί, κυρία Schubert; Επειδή δεν έχω κέρατα στο κεφάλι μου;». Και μου είπε: «Για όνομα του Θεού, όχι, δεν το εννοούσα έτσι. Είχαμε έναν προμηθευτή, έναν Εβραίο που μας προμήθευε αλεύρι, και ήταν και αυτός ένας αξιοπρεπής άνθρωπος». Αυτό ήταν στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Τίποτα δεν άλλαξε με τα χρόνια. Ο Haider και ο Stadler^[11], επίσης, μας δίνουν αρκετή ευκαιρία να το σκεφτούμε. Ακόμα κι αν θέλεις να ξεχάσεις, δεν μπορείς να το κάνεις. Είμαστε αντιμέτωποι με αυτό ξανά και ξανά.

Στη Γερμανία δεν ένιωσα κανέναν αντισημιτισμό. Γελούσα και αστειεύομαι με χριστιανούς εργάτες στο εργαστήριο του πατέρα μου. Πολλοί από αυτούς ήξεραν επίσης πότε ήταν οι διακοπές μας. Πήγα στο Βερολίνο με την αδελφή μου –τότε ήταν ακόμα χωρισμένο σε Ανατολικό και Δυτικό Βερολίνο.^[12] Είχαμε έναν γνωστό από τα νιάτα μας, έναν γείτονα, τον Sali, που ήταν ήδη στη Δύση, και θέλαμε να πάμε στο Ανατολικό Βερολίνο, στο σπίτι μας. Και μας είπε: «Για όνομα του Θεού, μην πάτε, ποιος ξέρει τι θα σας συμβεί εκεί, μπορεί να μπλέξετε». Και μας απέτρεψε. Αργότερα βρέθηκα στο Ανατολικό Βερολίνο με την εγγονή μου. Και δεν πήγα στο σπίτι όπου ζούσαμε –απλά δεν μπορούσα.

Η Rosa Rosenstein στο διαμέρισμά της στη Βιέννη, δεκαετία του 1990

- [1] Η Rosa Rosenstein αναφερόταν πιθανότατα στην επιβεβαίωση των συνόρων της Δεύτερης Πολωνικής Δημοκρατίας (1918-1939), η οποία διήρκεσε μέχρι το 1923.
- [2] Η Templiner Straße ήταν ένας δρόμος κοντά στο Scheunenviertel ("συνοικία των αχυρώνων") που βρίσκεται σήμερα στο κέντρο του Βερολίνου, μια γειτονιά που κατοικούνταν κυρίως από Εβραίους, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν έρθει στο Βερολίνο από την Ανατολική Ευρώπη ως αποτέλεσμα της οικονομικής και κοινωνικής εξαθλίωσης στις αρχές της δεκαετίας του 1920.
- [3] Η Εβραϊκή Πρωτοχρονιά που γιορτάζεται το φθινόπωρο.
- [4] Η Klosterstraße ήταν ένας δρόμος όχι μακριά από το Scheunenviertel ("συνοικία των αχυρώνων") που βρίσκεται σήμερα στο κέντρο του Βερολίνου, μια γειτονιά που κατοικούνταν κυρίως από Εβραίους, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν έρθει στο Βερολίνο από την Ανατολική Ευρώπη ως αποτέλεσμα της οικονομικής και κοινωνικής εξαθλίωσης στις αρχές της δεκαετίας του 1920. Το Neukölln βρίσκεται στα νότια του Βερολίνου και δεν αποτελούσε μέρος του Scheunenviertel.
- [5] Το ναζιστικό αντιεβραϊκό ξέσπασμα της νύχτας της 10ης Νοεμβρίου 1938. Προκλήθηκε επίσημα από τη δολοφονία του Ernst vom Rath, τρίτου γραμματέα της γερμανικής πρεσβείας στο Παρίσι, δύο ημέρες νωρίτερα από έναν Πολωνοεβραίο ονόματι Herschel Grynszpan. Μετά την ατμόσφαιρα έντασης που δημιούργησαν οι Γερμανοί, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες επιθέσεις εναντίον Εβραίων, εβραϊκών περιουσιών και συναγωγών σε όλη τη Γερμανία και την Αυστρία. Καταστήματα

καταστράφηκαν, αποθήκες, κατοικίες και συναγωγές πυρπολήθηκαν ή καταστράφηκαν με άλλο τρόπο. Πολλά παράθυρα και βιτρίνες έσπασαν και η ενέργεια αυτή έγινε γνωστή ως Kristallnacht (Νύχτα των Κρυστάλλων). Τουλάχιστον 30.000 Εβραίοι συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στο Ζάξενχαουζεν, το Μπούχενβαλντ και το Νταχάου. Αν και η γερμανική κυβέρνηση προσπάθησε να την παρουσιάσει ως αυθόρμητη διαμαρτυρία και τιμωρία από την πλευρά των Άριων, δηλαδή του μη εβραϊκού πληθυσμού, στην πραγματικότητα πραγματοποιήθηκε με εντολή των Ναζί ηγετών.

- [6] Η Rosa Rosenstein αναφέρεται εδώ πιθανώς στη λεγόμενη "Polenaktion", την απέλαση περίπου 17.000 Εβραίων πολωνικής υπηκοότητας από το Γερμανικό Ράιχ προς τα πολωνικά σύνορα στα τέλη Οκτωβρίου 1938. Μεταξύ των απελαθέντων ήταν και η οικογένεια Grynszpan από το Ανόβερο, της οποίας ο γιος Herschel ζούσε στο Παρίσι. Όταν ο Herschel έμαθε για την τύχη της οικογένειάς του, πραγματοποίησε επίθεση στη γερμανική πρεσβεία στο Παρίσι στις 7 Νοεμβρίου 1938 σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την απέλαση, η οποία είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο του γραμματέα της πρεσβείας Ernst vom Rath. Οι εθνικοσοσιαλιστές χρησιμοποίησαν το γεγονός αυτό ως πρόσχημα για τα πογκρόμ του Νοεμβρίου που ακολούθησαν. Μετά τα πογκρόμ του Νοεμβρίου - την ημερομηνία που η Rosa κατονομάζει για την απέλαση του πατέρα της - χιλιάδες Εβραίοι άνδρες απελάθηκαν από το Βερολίνο στο Σαξενχάουζεν, αλλά όχι στην Πολωνία. Ωστόσο, είναι πιθανό η Rosa να μπερδεύει την ημερομηνία της "Polenaktion".
- [7] Όπως συμβαίνει συχνά, η Rosa χρησιμοποιεί τον όρο "Ρωσία" όταν μιλάει για τη Σοβιετική Ένωση. Στην πραγματικότητα, το Κίεβο δεν αποτελούσε τότε τμήμα της Ρωσίας αλλά της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ σήμερα είναι η πρωτεύουσα της Ουκρανίας και στα ουκρανικά γράφεται Kyiv.
- [8] Eichmann, Adolf (1906-1962). Ναζί εγκληματίας πολέμου, ένας από τους οργανωτές της μαζικής γενοκτονίας των Εβραίων. Μετά τον πόλεμο, φυλακίστηκε σε αμερικανικό στρατόπεδο. Κατάφερε να δραπετεύσει και να κρυφτεί στη Γερμανία, την Ιταλία και την Αργεντινή. Το 1960 συνελήφθη από την ισραηλινή μυστική υπηρεσία στο Μπουένος Άιρες. Μετά από μια διαδικασία που διήρκεσε αρκετούς μήνες, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στο Ισραήλ. Η δίκη του Άιχμαν έδωσε το έναυσμα για μια μεγάλη συζήτηση σχετικά με τα αίτια και τη διεξαγωγή της Σοά. Η Ουγγαρία κατελήφθη από τα γερμανικά στρατεύματα στις 19 Μαρτίου 1944.
- [9] Ενώ η Rosa κρυβόταν τότε έξω από το γκέτο της Βουδαπέστης, πήγε εκεί για να δει έναν Εβραίο γιατρό.

- [10] Η "Αριανοποίηση" (στα γερμανικά, Arierisierung) αναφέρεται στη μεταβίβαση της εβραϊκής ιδιοκτησίας σε μη Εβραίους στη ναζιστική Γερμανία από το 1933 έως το 1945. Είχε ως στόχο να μεταφέρει οικονομικές επιχειρήσεις εβραϊκής ιδιοκτησίας σε "Άριους", δηλαδή σε μη εβραϊκή ιδιοκτησία.
- [11] Αυστριακοί πολιτικοί του ακροδεξιού κόμματος «Αυστριακή Ελευθερία».
- [12] Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το 1945, η Γερμανία και το ίδιο το Βερολίνο χωρίστηκαν σε τέσσερις τομείς, ο καθένας από τους οποίους εποπτεύονταν από μία από τις συμμαχικές χώρες. Το Ανατολικό Βερολίνο εποπτεύονταν από τις σοβιετικές δυνάμεις κατοχής. Μετά το τέλος της κατοχής, μεταξύ 1949 και 1990, η πόλη του Βερολίνου χωρίστηκε σε δύο μέρη, με το ανατολικό τμήμα να είναι η πρωτεύουσα της σοσιαλιστικής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας (ΛΔΓ) και να εξακολουθεί να είναι στενά συνδεδεμένο με τη Σοβιετική Ένωση, ενώ το δυτικό τμήμα αποτελούσε τμήμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Η διαίρεση σηματοδοτήθηκε από ένα τείχος που δεν επιτρεπόταν στους Ανατολικογερμανούς να περάσουν λόγω της γενικής απαγόρευσης της μετανάστευσης από τη ΛΔΓ. Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και την πτώση του "Σιδηρού Παραπετάσματος" στην Ευρώπη το 1989-90, η Ανατολική και η Δυτική Γερμανία ενοποιήθηκαν και έγιναν το κράτος που σήμερα ονομάζεται Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας.